

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ระพี สาคริก

บทนำ

.....

สัญชาติญาณอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคน แม้ว่ามนุษย์ที่อยู่ร่วมกันจะมีข้อจำกัดภายในจิตใจตนเองต่างระดับกันก็ตาม หากได้รับแรงกดดันเพิ่มมากยิ่งขึ้น ถึงระดับหนึ่งย่อมหวนกลับมาค้นหาความจริงจากธรรมชาติที่มีอยู่แล้วในจิตใจตนเอง

ช่วงที่ผ่านมา มนุษย์ค้นหาความรู้เจาะลึกลงไปในธรรมชาติซึ่งอยู่นอกตัวเอง ไม่เพียงเท่านั้นสิ่งซึ่งเชื่อว่าเป็นความรู้ แท้จริงแล้วก็คือเครื่องมือที่มนุษย์นำมาใช้ค้นหาข้อมูลเพื่อต้องการรู้ความลับจากทุกสิ่งทุกอย่าง โดยที่หวังว่าจะนำมาใช้ประโยชน์เพื่อสนองความต้องการให้ชีวิตแต่ละคนอยู่ได้ ลงได้มีความโลกคงหยุดได้ยาก ดังนั้นวิถีการเปลี่ยนแปลงจึงเลยขอบเขตของความพอดี โดยที่ด้านหนึ่งนำมาสนองความสะดวกสบายแก่ตนเอง ส่วนอีกด้านหนึ่งนำมาใช้เป็นเครื่องมืออมเมาเพื่อหวังหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง

ประเด็นหลังที่ได้กล่าวมาแล้ว นับเป็นสิ่งอันตรายอย่างยิ่ง ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องจากเส้นทางดังกล่าวจะนำไปสู่การฆ่าฟันกันเองของเพื่อนมนุษย์ได้ไม่ยาก

ช่วงหลังๆ สังคมเกิดแรงกดดันจากสภาพที่กล่าวมาแล้ว เพิ่มองศาความรุนแรงสูงขึ้นเป็นลำดับ มีผลทำให้กลุ่มหนึ่งซึ่งรู้สึกได้ก่อน เริ่มหวนกลับมามองสู่อีกด้านหนึ่งที่สังคมมนุษย์เคยมีมาแล้วแต่อดีต ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องจากพบความจริงว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งธรรมชาติมอบมาให้ตั้งแต่ช่วงเริ่มแรก ได้ถูกมนุษย์ด้วยกันเองซึ่งยืนอยู่อีกด้านหนึ่งครอบงำทำลาย ทำให้วิถีการดำเนิน

ชีวิตจำเป็นต้องพบกับภาวะสูญเสียบางสิ่งทุกอย่าง ทั้งนี้และทั้งนั้นหากมองเห็นได้
ลึกซึ้งถึงระดับหนึ่ง คงพบความจริงว่าแท้จริงแล้วรากฐานดั้งเดิมของ
สติปัญญาซึ่งเคยมีมาแล้วในอดีต จำต้องสูญเสียบ้าง โดยที่วิญญาณความรัก
แผ่นดินอันเป็นถิ่นเกิด อีกทั้งถือเป็นบ่อเกิดของจิตสำนึกที่รับผิดชอบ จำต้องถูก
ทำลาย

จากผลดังกล่าว มาถึงช่วงหลังๆ ได้เริ่มมีผู้คนกล่าวถึงความสำคัญของ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ถ้าจะให้อธิบายความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นออกมาเป็นคำพูด
หรือตัวอักษรคงเป็นไปได้ยาก ที่จะสามารถสะท้อนภาพให้เห็นเป็นความจริง
ในเมื่อของจริงมีอยู่แล้วในรากฐานจิตใจมนุษย์แต่ละคนมาโดยกำเนิด
นอกจากนั้นการจะเกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องนี้ หาใช่อ่านจากหนังสือหรือฟัง
จากคนพูดไม่

หากกล่าวถึงผลการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ก่อนอื่นควรกล่าว
ฝากไว้ว่า เรื่องนี้รู้ได้เฉพาะตัว ถ้าผู้สนใจสามารถเปิดร่างกาย จิตใจ ให้เป็น
อิสระภาพ

การที่จะรู้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างลึกซึ้ง แต่ละคนควร
มีวิญญาณความรักแผ่นดิน เริ่มต้นเน้นความสำคัญพื้นดินถิ่นเกิดของคน จาก
พื้นฐานภายในจิตใจดังกล่าว หากนำมาใช้ในการมุ่งมั่นทำงานทุกอย่าง
โดยคำนึงถึงความสุขของตนร่วมกับเพื่อนมนุษย์ทุกคนอันพึงได้รับประโยชน์

จากรากฐานจิตใจที่เข้มแข็งหลังจากพบปัญหาอย่างหลากหลาย มี
ความแกร่งกล้าในการต่อสู้กับความรู้สึกที่อยู่ในใจตนเองให้มันคงอยู่ได้ แทนที่
จะรู้สึกท้อแท้สิ้นหวัง

วิถีทางดังกล่าวย่อมมีผลส่งผลถึงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญา
ท้องถิ่นลึกซึ้งยิ่งขึ้น

แม้การนำเรื่องนี้มาพูดมาเขียน แท้จริงแล้วเป็นเพียงสิ่งสมมติเท่านั้น
ส่วนที่เป็นของจริงน่าจะเกิดจากใจอีกทั้งมีการสั่งสมเอาไว้ในใจ ย่อมมีผลช่วย
ให้เกิดการรู้ความจริงได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

รากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ที่ไหน?

สังขรณ์ได้บ่งชี้ไว้อย่างชัดเจนแล้วว่าชีวิตมนุษย์เกิดมาจากพื้นดิน การ
ดำรงอยู่ของมนุษย์บนพื้นฐานการพึ่งพาตนเอง ย่อมมีการเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง
เน้นความสำคัญสิ่งที่อยู่ในระดับพื้นดิน หลังจากชีวิตมนุษย์ตายไปแล้ว ก็
คืนลงสู่พื้นดินเป็นวัฏจักร

แม้ระหว่างที่ชีวิตดำรงอยู่ ย่อมเริ่มต้นจากการอาศัยพื้นดินเป็นผู้เลี้ยงดู
ในขณะที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ หลังจากเรียนรู้ต่อไประยะหนึ่งรากฐานจิตใจย่อมมี
ความเข้มแข็งยิ่งขึ้นจึงมุ่งมั่นทำงานเพื่อสนองคุณประโยชน์แก่พื้นดิน ทุกสิ่งทุก
อย่างมีวิธีการเปลี่ยนแปลงหมุนวนเป็นวัฏจักร โดยอาศัยเงื่อนไขที่อยู่ในจิตใจ
มนุษย์เองร่วมกับเงื่อนไขภายในกระบวนการสิ่งแวดล้อม

จากภาพรวมทั้งหมดสะท้อนให้เห็นว่าวิญญาณความรักของชีวิตมนุษย์
ที่มีผลตอบสนองให้มนุษย์อยู่รอดต่อไปได้ตลอดในระหว่างการดำรงชีวิตอยู่ จึง
ขึ้นอยู่กับความรักที่มอบให้กับพื้นดินเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุด

อนึ่ง ในเมื่อมนุษย์มีวิญญาณที่มีผลผูกมัดกับสิ่งภายนอก ดังนั้นความ
รักพื้นดินจึงไม่ได้หมายความว่าแต่เพียงพื้นดินที่รองรับการดำรงชีวิตของมนุษย์
เท่านั้น หากมองได้ลึกซึ้งลงไปถึงอีกระดับหนึ่ง ควรรู้ว่าพื้นดินตาม
ความหมายเรื่องนี้ หมายถึงพื้นดินที่อยู่ในจิตใจมนุษย์เอง

อีกประการหนึ่งมนุษย์ไม่ได้มีเพียงคนเดียวในโลก หากมีการอยู่ร่วมกัน
เป็นกลุ่มเป็นก้อน ดังนั้นจึงต้องมีใจรักกัน ดังที่กล่าวมาถึงช่วงนี้แล้วควร

มองเห็นเงื่อนไขต่อไปได้อีกว่า พื้นดินคือสื่อความรัก ซึ่งทำให้มนุษย์ที่อยู่ร่วมกัน สามารถมีกระแสจิตใจที่สื่อถึงกันได้อย่างเป็นธรรมชาติ

จากพื้นฐานความรักดังกล่าวมาแล้ว น่าจะสะท้อนให้เห็นอีกประเด็นหนึ่งได้ว่า นอกจากความรักระหว่างกันของมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันแล้ว วิญญาณความรักของมนุษย์ยังสามารถสานต่อไปถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นสมบัติติดพื้นดินร่วมกับชีวิตตนเอง แม้นำมาใช้ประโยชน์ย่อมรู้คุณค่าจึงไม่ทำให้มีผลทำลายสิ่งเหล่านั้น

ณ จุดที่กล่าวมาแล้ว น่าจะเป็นศูนย์รวมของการอนุรักษ์ร่วมกับการพัฒนาให้สามารถมีทั้งการนำมาใช้ประโยชน์และการดำรงอยู่ได้ นอกจากนั้น เช่นเดียวกับความรักพื้นดิน ที่หมายถึงพื้นดินซึ่งอยู่ในจิตใจมนุษย์ ศูนย์รวมการใช้ประโยชน์กับการอนุรักษ์ ย่อมอยู่ในใจมนุษย์คนเดียวกัน ตรงกับสังฆธรรมที่บ่งชี้ไว้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีศูนย์รวมอยู่ในใจมนุษย์ทั้งหมด

เหตุที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกทำลาย

ภายในกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งมนุษย์มีการเดินทางติดต่อถึงกันทั่วโลก สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

เริ่มต้นจากสภาพของท้องถิ่นในเขตร้อนมีสรรพสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ต้องการนำมาใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย นับตั้งแต่สิ่งมีชีวิตทั้งในด้านพืชและสัตว์ รวมถึงมนุษย์ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นร่วมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นนี้แต่ดั้งเดิมมา ได้เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าคนยุคนั้นยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนั้นยังมีจิตสำนึกกับผิวดินที่จะรักและหวงแหนแผ่นดินถิ่นเกิดรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งเป็นสมบัติติดแผ่นดิน

ส่วนคนในภาคอื่นนอกเหนือจากเขตร้อน ได้ให้ความสนใจจุดนี้ จึงมีการออกมาล่าดินแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนเหล่านี้มิได้มองข้ามความสำคัญของการล่าจิตใจมนุษย์ ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นเพื่อให้ตกเป็นทาส โดยหวังว่าจะเข้ามา

ถือครองทรัพย์สินต่างๆ ได้สะดวก ซึ่งไม่เพียงเท่านั้น การล้าวิญญานความรักของคนท้องถิ่น ยังสามารถครอบงำทำให้คนเหล่านี้ตกเป็นเครื่องมือรับใช้ผลประโยชน์พวกตน ซึ่งถ้ามองว่า **มองเห็นคนเป็นวัตถุก็ไม่น่าจะมีผิด**

ดังนั้นหากมองย้อนกลับไปยุคประวัติศาสตร์ เราจะพบความจริงว่า คนจากถิ่นอื่นได้เข้ามาใช้กลยุทธ์ เพื่อครอบครองแผ่นดิน ซึ่งมีทั้งล่อหลอกและบังคับ

การบังคับ หมายถึงใช้กำลังคนพร้อมอาวุธเข้ามาบุกรุก ส่วนการล่อหลอก คือการใช้วิธีทางรัฐศาสตร์และการเมือง รวมถึงเศรษฐกิจ เพื่อให้จิตใจคนท้องถิ่นจำต้องตกเป็นเหยื่อ เริ่มต้นจากการนำผลิตผลทางเทคโนโลยีที่เรียกกันว่าสมัยใหม่เข้ามาครอบงำ ทำให้คนท้องถิ่นตกเป็นทาส **ค่านิยมที่เรียกว่า ทักษะ** ดังเห็นได้ กระแสอิทธิพลที่กล่าวถึงซึ่งมีความลึกซึ้งถึงรากฐานจิตใจ ได้เข้ามาถือครองแผ่นดินให้เห็นได้ชัดเจนจนถึงปัจจุบันนี้

ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดผ่านสื่อทุกรูปแบบไปจนกระทั่งตัวสื่อเอง ซึ่งแท้จริงแล้วก็คือคนท้องถิ่น รวมถึงรูปวัตถุซึ่งเป็นรูปแบบต่างๆ ที่อยู่บนพื้นฐานท้องถิ่น

หนึ่งสิ่งสำคัญที่สุดที่น่าจะได้แก่ ระบบการจัดการศึกษา ซึ่งทุกวันนี้มีกระแสอิทธิพลแทรกซึมผ่านระบบนี้ เข้ามาทำลายรากฐานการพึ่งตนเอง อันถือเป็นสัจธรรมของชีวิตคนท้องถิ่นให้จำต้องอ่อนแอลงอย่างมาก

ความอ่อนแอที่เกิดขึ้นกับรากฐานคนท้องถิ่นนี้เอง มีผลทำให้พึ่งตนเองได้ยากยิ่งขึ้น จึงตกเป็นทาสอิทธิพลวัตถุนิยมชาติ ซึ่งนับวันฝังลึกลงไปจนกระทั่ง แม้มองที่อิทธิพลวัตถุที่เกิดบนแผ่นดินเดียวกัน ก็ยังเห็นว่าถูกเจ็บบนแทรกแซงไว้ด้วยอิทธิพลต่างชาติอยู่ในระดับที่ลึกซึ้ง อีกทั้งยังมีการโฆษณาข้อมูลในลักษณะบิดเบือนความจริงด้วยว่า เป็นผลิตผลที่เกิดขึ้นบนผืนแผ่นดินท้องถิ่น หากใครมีปัญญาลี้ลับลึกไปถึงจุดหนึ่ง ย่อมพบเงื่อนปมที่แฝงอยู่ภายใต้สิ่งเหล่านั้นได้ไม่ยาก

แม้กระทั่งการท่องเที่ยว ซึ่งแท้จริงแล้วหากมองให้ลึกซึ้งถึงรากฐาน สำหรับผู้ที่ยังมีปัญญาท้องถิ่นหลงเหลืออยู่บ้างคงรู้ว่า มีวัตถุประสงค์ ต้องการปลูกฝังวิญญาณความรักให้คนท้องถิ่นมีจิตสำนึกรักแผ่นดิน

หากทุกวันนี้ การที่จิตวิญญาณคนท้องถิ่นส่วนใหญ่ถูกทำลายอย่าง ลึกซึ้ง มีผลทำให้ได้รับการแปลสภาพมาใช้เป็นเครื่องมือหาเงินจากคนต่างชาติ

ซึ่งแท้จริงแล้วหากใครมองได้ลึกซึ้งถึงคุณค่าของแผ่นดิน ย่อมรู้ว่า คือ กระบวนการนำวิญญาณชนต่างชาติเข้ามาเรียนรู้ความจริง ซึ่งก้าวต่อไปก็คง ถือครองแผ่นดินไทยไว้ได้ทั้งหมด

ในเมื่อด้านหนึ่งหย่อนยาน อีกด้านหนึ่งย่อมเข้ามาแทนที่ เช่น สัจธรรม ซึ่งคนยุคก่อนเคยกล่าวฝากไว้ว่า **น้ำน้อยย่อมแพ้ไฟ** ดังนั้นถ้าไม่มองคนว่าเป็นวัตถุ หากรู้ว่าคนคือชีวิตที่มีวิญญาณ ซึ่งการมองได้ย่อมเกิดบุคคลผู้มี วิญญาณความเป็นคนท้องถิ่น ย่อมรู้ว่าในสภาพปัจจุบัน สังคมไทยกำลังตก อยู่ในสภาพรับกรรมทั้งสิ้นทั้งล่อง

เมื่อกล่าวถึงประเด็นการทำลายรากฐานคนท้องถิ่น หากมองไปสู่ อนาคตย่อมสามารถคาดการณ์ได้ชัด ทั้งนี้และทั้งนั้นเป็นเพราะเห็นว่า ชนรุ่น หลังที่มีชีวิตเติบโตตามมา รากฐานความเข้มแข็ง กำลังถูกทำลายตั้งแต่อายุยังไม่มากนัก

หรืออีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ลืมตาดูโลกก็ได้พบสภาพแวดล้อมซึ่ง ถูกครอบครองโดยอิทธิพลข้ามชาติเอาไว้ชัดเจนแล้ว

ซึ่งคนลักษณะนี้อยู่ในสภาพลืมนั่น จึงไม่อาจถ่ายทอดข้อมูลจากอดีต ให้ ชนรุ่นหลังมีโอกาสเรียนรู้ความจริงว่าชีวิตตนเองมีความเป็นมาอย่างไร

ดังนั้นหลังจากคนเหล่านี้เติบโตขึ้นมาแล้ว ย่อมตกอยู่ในสภาพเสพติด อิทธิพลวัตถุข้ามชาติ หรืออีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความมีชาติตระกูลหรือ เผ่าพันธุ์ของคนในสังคมกำลังถูกทำลายโดยสงครามเย็น

ข้อขัดข้องในการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น

เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดภายในภาพรวมเราจะเห็นได้ว่า **ดั้งเดิมภูมิปัญญาท้องถิ่น** เคยมีอยู่ในรากฐานจิตใจคนไทยมาแต่อดีต แต่เป็นเพราะอิทธิพลข้ามชาติทางวัตถุที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านจากด้านบนลงมาสู่ด้านล่าง วิถีทางดังกล่าว ทางผ่านจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจจับตามองเพื่อแก้ไขปัญหา หากปิดตรงนั้นได้

อย่างไรก็ตามมีแง่คิดสองด้าน ด้านหนึ่งได้แก่คนที่ขึ้นไปอยู่ด้านบน ซึ่งจริงอยู่ย่อมไม่มีพื้นฐาน เนื่องจากพื้นฐานอยู่ด้านล่าง ดังนั้นจึงช่วยให้มองเห็น **สัจธรรมว่า ถ้าคิดแก้ด้านบนต้องมุ่งแก้ด้านล่าง** แต่ในขณะนี้ รากฐานซึ่งถูกทำลายย่อมทำให้ทุกคน ยิ่งเป็นคนระดับล่างซึ่งเป็นความหวัง ขาดความอดทน มีผลทำให้ถ้าจะปิดด้านบน ด้านล่างจะทนได้หรือเปล่า

กลับอีกประเด็นหนึ่ง คนที่ขึ้นไปอยู่ด้านบน สืบเนื่องมาจากรากฐานถูกทำลายยิ่งกว่าคนด้านล่าง ยิ่งขึ้นไปอยู่ที่สูงก็ยิ่งหลงอำนาจ หลงประโยชน์ส่วนตน และหลงความมีพรรคพวกหนักมากยิ่งขึ้น ถ้าจะหวังให้คนด้านบนเสียสละผลประโยชน์หรือชะลออิทธิพลวัตถุข้ามชาติเข้ามาทำร้าย **วิญญานความเป็นไทแก่ตนเอง** ของคนทั้งชาติก็คงยากที่จะทำได้

โอกาสที่คนไทยระดับล่างจะฟื้นตัว

ในปัจจุบันแม้ความทุกข์และความหวังใฝ่ที่เกิดจากการสูญเสียภูมิปัญญาท้องถิ่น จะเกิดจากคนบางกลุ่มและเกิดจากด้านล่างขึ้นไปก่อน แต่ก็ **เป็นด้านเดียว** ในขณะที่ด้านบนยัง **ปากว่าตาขยิบ** โดยการพูดคล้อยตาม กระแสจากด้านล่าง แต่ในทางปฏิบัติไม่ได้ทำจากความจริงใจ

ตัวอย่างที่ใคร่หยาบยกมาไว้ในโอกาสนี้ได้แก่ ขณะนี้ผู้ถืออำนาจในด้านการจัดการประเทศ ตั้งแต่ระดับบนลงมาถึงจุดหนึ่ง ต่างก็พูดกันว่า **มีนโยบาย จะสร้างชุมชนเข้มแข็ง** หากหวนกลับมามองอีกด้านหนึ่ง ย่อมเกิดคำถามขึ้น

ในใจว่า ในขณะที่รากฐานจิตใจคนยังถูกทำลายหนักมากยิ่งขึ้น แล้วเราจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้อย่างไร

สิ่งที่กล่าวมาแล้วทำให้จับได้ว่า **ปากอย่างไรอย่าง** ซึ่งคนที่มีจิตใจอิสระย่อมมองเห็นได้ไม่ยาก

ยิ่งในแวดวงการจัดการศึกษาด้วยแล้ว ในขณะที่นี้อาจพูดได้ว่า ทุกวันเวลานาทีมีกระแสทำลายรากฐานเยาวชนไทย ให้อ่อนแอลงไปเรื่อยๆ ซึ่งก็เท่ากับผลิตคนออกมาเป็นทาสรับใช้อย่างเห็นได้ชัด แล้วเราจะไฝ่ฝันหาความเป็นตัวของตัวเอง ให้คนไทยเติบโตขึ้นมาด้วยความภูมิใจในแผ่นดินอย่างไรได้อีก

บนพื้นฐานปากว่าตาขยิบ ของคนที่ขึ้นไปอยู่ด้านบนเราจะอ่านความจริงได้จากการปฏิบัติโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีเหตุการณ์คนระดับพื้นดินเดือดร้อน เรียกร้องเจรจาขอแก้ไขปัญหา คนด้านบนมีแต่ความหวาดระแวงและมองไปในแง่ร้าย ยิ่งกว่านั้นนิสัยโทษ**มือที่สาม** ยังไม่สูญหายไปไหน นับตั้งแต่เหตุการณ์คอมมิวนิสต์รุนแรงเมื่อประมาณเกือบ 30 ปีมาแล้ว ซึ่งความจริงปัญหา**มือที่สาม**เป็นเรื่องธรรมดา เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นย่อมมีกระแสที่มาสืบทอดขยาย อย่างที่พูดกันว่าบานปลายออกไปเรื่อยๆ ถ้าจะกล่าวหาว่ามี**มือที่สาม** ก็คงจะมี**มือที่สี่** **มือที่ห้า** ต่อไปเรื่อยๆ เพราะเรื่องนี้เป็นเพียงกิ่งแขนง

ปัญหา**มือที่สาม** หรือ**มือที่เท่าไรก็ตาม**จะแก้ไขได้ไม่ยากถ้าหวนกลับมามองพิจารณาที่ใจตัวเอง แล้วกล้ารับสารภาพว่า ตัวเราต่างหากที่ไม่อาจเข้าถึงใจคนข้างล่าง ซึ่ง ณ จุดนี้มีหลักปฏิบัติที่กล่าวไว้ชัดเจนว่า **หากแต่ละคนที่ขึ้นไปอยู่ด้านบนไม่เอาความอยากเข้าไปใส่ ขอให้เติบโตขึ้นไปอย่างเป็นธรรมชาติ** นอกจากนั้น ควรตระหนักได้ว่า **จิตใจมนุษย์ไม่ใช่เหล็กไหล**

ถ้าให้ใจตนเองจนถึงที่สุดแล้ว ย่อมเข้าถึงได้ทุกคน และ ณ จุดนี้ บุคคล
ผู้ปฏิบัติได้ ย่อมสรุปได้เองว่า ในโลกนี้ไม่มีใครเลยที่ไม่ใช่คนดี